

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
İQTİSADI İNKİŞAF NAZİRLİYİ

ÜTT-yə ÜZV OLMA
NƏŞRLƏRİN SERİYASI

AZƏRBAYCAN və ÜTT

XİDMƏTLƏR

Ədalət C. Muradov

Az
M 83

**Broşurları əldə etmək, rəy və təklifləri təqdim etmək üçün
Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə müraciət edin**
Ünvan: AZ1066, Azərbaycan Respublikası,
Bakı ş., Niyazi küç. 23 Tel.: 5980335; 5980337 Faks: 5980335
e-mail: office@wto.az; office@economy.gov.az
internet: www.wto.az; www.economy.gov.az

M 83 Ə.J.Muradov
“ÜTT-yə üzv olma:
Azərbaycan və ÜTT: Xidmətlər
Bakı, “Adiloğlu” nəşriyyatı, 2005, 36 səh.

**AMERİKA BİRLƏŞMİŞ ŞTATLARI TİCARƏT VƏ
İNKİŞAF AGENTLİYİNİN TEXNİKİ YARDIM
LAYİHƏSİNİN MALİYYƏ VƏ TEXNİKİ DƏSTƏYİ
İLƏ NƏŞR OLUNMUŞDUR**

İSBN:

0604010373
K 121-2006 sifarişlə

© Ə.J.Muradov

İQTİSADI İNKİŞAF NAZİRİ
CƏNAB HEYDƏR BABAYEVİN OXUCULARA MÜRACİƏTİ

Bildiyiniz kimi, Uruqvay Danışıqlar Raundunun nəticəsi olaraq 1995-ci ildə Mərakeş Sazişinə əsasən təsis olunmuş Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) 1947-ci ildə yaradılmış Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişin (GATT) davamçısıdır. Hazırda dünya ticarətinin 95%-ni əhatə edən və 150 ölkənin üzv olduğu bu gənc təşkilat həmin ölkələr üçün ümumi iqtisadi əməkdaşlıq prinsiplərinin qurulması və yeni ticarət qaydalarının formalaşdırılması üçün bir forumdur.

Azərbaycan 1997-ci ildə bu təşkilata üzv olmaq niyyətini bildirərək qarşıya qoyduğu əsas məqsədlərdən biri genişlənən dünya ticarət sisteminə qısa müddətdə və ən əlverişli şərtlərlə inteqrasiya etmək və bu sistemin fəal üzvünə çevrilmək olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşları artıq bu təşkilatın üzvüdür, digərləri isə üzvolma prosesini başa çatdırmaq üzrədirlər.

ÜTT-yə üzvolma prosesində Azərbaycan artıq çox mühüm bir mərhələyə addım atmışdır. Bu baxımdan ölkəmizi digər postsovet ölkələrindən fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri sözügedən prosesə Azərbaycan ictimaiyyətinin cəlb edilməsidir. Belə ki, dövlət qurumları, qeyri-hökumət, beynəlxalq və ictimai təşkilatlar mütəmadi olaraq dəyirmi masalar, konfrans və seminarlar təşkil edərək ÜTT-yə üzvolma prosesi ilə bağlı ictimaiyyəti daima məlumatlandırmaqdadır.

Hesab edirəm ki, beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın mövqeyinin möhkəmləndirilməsi və imicinin yüksəldilməsi, Azərbaycan mənzəli malların və xidmətlərin dünya bazarına maneəsiz çıxarılmasının təmin olunması, ölkəmizin ixrac potensialının gücləndirilməsi və ümumiyyətlə ixracın strukturunun təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq ticarətdə ölkəmizin mənafeələrinin qorunması, xarici tərəf müqabilləri ilə eyni şərtlərlə ticarət əlaqələrinin qurulması, milli istehsalın inkişaf etdirilməsi üçün əlavə stimulların yaradılması, sağlam rəqabət şəraitində ölkədə istehsal olunan məhsulların keyfiyyətinin artırılması baxımından Azərbaycanın ÜTT-yə qəbul olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ümidvaram ki, bu nəşr silsiləsi oxuyuculara ÜTT çərçivəsində aparılan işlərlə yaxından tanış olmasına kömək edəcəkdir.

*İqtisadi İnkişaf Naziri,
Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya
Ticarət Təşkilatına üzv olmasına hazırlıq
işləri üzrə Komissiyanın sədri*

MÜNDƏRİCAT

❖ Giriş	6
❖ Azərbaycanın xidmət sektorunun inkişafının xüsusiyyətləri	8
❖ Azərbaycanın xidmətlərlə xarici ticarəti	12
❖ Xidmətlər sektorunun tənzimlənməsinin milli qanunvericilik bazası	15
❖ Xidmətlərlə Ticarət üzrə Baş Saziş və onun tələbləri	18
❖ Xidmətlər bazarının liberallaşdırılmasının zəruriliyi	23
❖ Xidmətlərə dair danışıqların mövcud vəziyyəti	26
❖ Nəticə	34
❖ Qaynaqlar	35

❖ GİRİŞ

Xidmətlər dünya iqtisadiyyatının ən dinamik inkişaf edən sektorudur. Dünya Ümumi Daxili Məhsulunun üçdə ikisi, dünyada ümumi məşğul əhalinin üçdə biri, və dünya ticarətinin beşdə birindən çoxu məhz xidmətlərin payına düşür. Xidmətlər sektorunun mövcud və artan rolunu nəzərə alaraq o Uruqvay Raundu çərçivəsində müzakirə edilən məsələlər sırasına daxil edilmişdir.

Qərribə də görünsə, hələ 1980-cı illərdə xidmətlərlə ticarət məsələsinin çəxtərəfli danışıqlar sistemində daxil edilməsinə dair səslənən fikirlər bir çox ölkələrin qəti etirazına səbəb olmuşdu. Onlar əmin idilər ki, bu cür addımın atılması milli hökumətlərin iqtisadi siyasət məqsədlərinə nail olmasına mane olacaq, hökumətin tənzimləmə funksiyalarını zəiflətməklə onun çevikliyini azaldacaq. Bu gün tam əminliklə qeyd etmək olar ki, xidmətlərin tənzimlənməsi məsələlərinin dünya ticarətinin qlobal tənzimlənməsi sistemində daxil edilməsindən sonra keçən dövr ərzində xidmətlər sektorunun inkişafı bu təhlükələri doğrultmadı.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) çərçivəsində idxala tətbiq edilə bilən maksimal tarif dərəcələri mallarla ticarət sahəsində çox vacib rol oynayır. Xidmətlər sahəsində analoji rol Xidmətlər üzrə Baş Saziş (QATS) çərçivəsində götürülmüş öhdəliklər oynayır. QATS 1995-ci il yanvar ayının 1-dən qüvvəyə minmişdir.

QATS xidmətlər sahəsində beynəlxalq ticarəti əhatə edən ilk çəxtərəfli sazişdir. Bu Saziş xidmətlər sahəsində mövcud maneələrin və milli xidmətlər bazarında fəaliyyət göstərən xarici fiziki və hüquqi şəxslərə tətbiq edilən diskriminasiya tədbirlərinin aradan qaldırılmasına yönəldilmişdir. QATS həm də xidmətlər sahəsində ticarətlə bağlı maneələrin aradan qaldırılmasına dair mübahisələrin həll edilməsinin hüquqi bazasını təmin edir, ÜTT üzv-ölkələrinin həmin maneələrin məhdudlaşdırılmasına dair konkret öhdəliklərini əks etdirir və dünya xidmətlər bazarının daha da liberallaşdırılması baxımından danışıqlar aparmaq üçün zəruri forumu təmin edir.

Bu məqalənin əsas məqsədi xidmətlərə dair ÜTT-nin mövcud tələblərinin araşdırılmasının, onların yerinə yetirilməsinin milli xidmətlər

bazarına təsirinin qiymətləndirilməsinin nəticələrini, milli xidmətlər bazarının mövcud inkişaf vəziyyəti və eləcə də xidmətlər üzrə Azərbaycanın öz üzərinə götürmək istədiyi öhdəliklərin mahiyyətinə dair məlumatları bu kimi məlumatlarda maraqlı olan tərəflərə çatdırmaqdan ibarətdir. Bu məqalə həm də bu sahə üzrə məşğul olan mütəxəssislərə, qeyri hökumət təşkilatlarına və ümumiyyətlə bütün maraqlı tərəflərə tədqiqatların artırılmasına dair çağırış və fikir mübadiləsinə dəvətdir.

AZƏRBAYCANDA XİDMƏT SEKTORUNUN İNKİŞAFININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Azərbaycanda xidmətlər bazarı müstəqillik əldə etdikdən sonra, 1990-cı illərdə formalaşmağa başlamışdır. Ondan əvvəl isə əksər xidmət sahələri dövlət tərəfindən çox güclü tənzimlənməyə məruz qalırdı və bir sıra xidmətlər isə ancaq dövlət tərəfindən göstərilirdi. Bu vəziyyət tədricən dəyişmiş və 1990-cı illərin ortalarından xidmət bazarı yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Hazırda tikinti, telekommunikasiya və rabitə, nəqliyyat, ticarət, turizm və bir sıra digər xidmət sahələri böyük sürətlə inkişaf edir.

Məhz dinamik inkişaf nəticəsində ayrı-ayrı xidmət sahələrinin ÜDM-də xüsusi çəkisi ilbəil artmışdır. Belə ki, 2005-ci ilin yekunlarına əsasən bu göstərici tikintidə 10,0%, ticarət və pullu xidmətlərdə 6,9%, nəqliyyatda 5,8%, rabitədə 2,3% təşkil etmişdir. Bütövlükdə xidmət sahələrinin ÜDM-də xüsusi çəkisi hazırda 33,3%-dir. İnkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə bu göstərici təqribən ən azı iki dəfə azdır. Bununla yanaşı, xidmət sektorunun ÜDM-də xüsusi çəkisi son on il ərzində həttə azalmışdır. Belə ki, bu göstərici 1995-ci ildə 37 faiz təşkil etmişdir.

Buna baxmayaraq, 1995-2005-ci illəri əhatə edən dövrdə xidmət sektorunun artım tempi istehsal sahələrinin artım tempini əhəmiyyətli dərəcədə üstələmişdir. Belə ki, bu dövrdə xidmət sahələri real olaraq 316 faiz artdığı halda istehsal sahələrində bu göstərici 197 faiz təşkil etmişdir.

Azərbaycanda ümumilikdə xidmət sektorunun ölkə əhalisinin məşğulluğunda rolu böyükdür. Hazırda əhalinin ümumi məşğulluğunun təqribən yarısı xidmət sektorunun payına düşür. Eyni zamanda ayrı-ayrı xidmət sahələri məşğulluq baxımından xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, topdan və pərakəndə ticarət, avtomobillərin, məişət məmulatlarının və şəxsi istifadə əşyalarının, motosikletlərin təmirində 640 min, təhsil sahəsində 335 min, tikintidə 195 min, nəqliyyat, ambar fəaliyyəti və rabitədə 192 min, daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar, icarə və istehlakçılara xidmət göstərilməsi sahəsində 100 mindən çox adam çalışır. Bu isə müvafiq olaraq ümumi

məşğul əhalinin 17; 8,7; 5; 5; 3 faizinə bərabərdir.

Xidmət sektoru Azərbaycanda ən çox liberallaşdırılmış sahələrdəndir. Belə ki, ÜDM-də qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisi 76 faiz təşkil etdiyi halda ayrı-ayrı xidmət sahələrində bu göstərici əhəmiyyətli dərəcədə yüksəkdir. Belə ki, qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisi ticarətdə 99 faizə, tikintidə 97 faizə, nəqliyyatda 84 faizə, rabitə xidməti sektorunda 84 faizə çatmışdır.

Azərbaycanın xidmətlər bazarı onun strukturu və əsas keyfiyyət göstəricilərinə görə də bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir. Belə ki, Azərbaycanda ənənəvi xidmət sahələri üstünlük təşkil edir. Ancaq buna baxmayaraq ölkədə həyata keçirilən iqtisadi islahatlar ənənəvi xidmət sahələrinin inkişafı ilə yanaşı yeni xidmət sahələrinin yaranmasına və dinamik inkişafına da təkan vermişdir. Dinamik inkişaf edən belə sahələrdən biri rabitə və telekommunikasiya xidmətləridir.

Hazırda Azərbaycan əhalisinin 20 faizdən çoxu mobil telefon xidmətindən istifadə edir və bu göstəriciyə görə Azərbaycan MDB məkanında birinci yeri tutur. Mobil telefon abonentlərinin sayının dinamik artımının gələcəkdə də davam edəcəyi və bu xidmət istifadəçilərinin sayının 2008-ci ildə 3 milyona çatacağı proqnozlaşdırılır.

Internet istifadəçilərinin sayı 500 minə çatmış və ölkə əhalisinin 5 faizindən çoxunu təşkil edir.

Ölkəmizdə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahəsində 200-dən artıq şirkət, o cümlədən 22 provayder şirkəti fəaliyyət göstərir. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, 1997-ci illə müqayisədə bu cür şirkətlərin sayı 4 dəfə artmışdır. Belə ki, onların sayı 1997-ci ildə 50-yə, 1999-cu ildə 55-ə, 2000-ci ildə isə 70-ə bərabər olmuşdur.

Bütövlükdə, Azərbaycanda xidmət sahəsi, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, dinamik inkişaf edir. Ancaq buna baxmayaraq xidmət sektoru hələ zəif inkişaf etmiş sahə olaraq qalır. Məhz bu amil xidmətlər sektorunun inkişafı və tənzimlənməsi strategiyasının hazırlanması zamanı nəzərə alınmalıdır. Belə ki, bir tərəfdən xidmət göstərən yerli hüquqi və fiziki şəxslərin mənafeələrinin müdafiəsi təmin edilməli, digər tərəfdən isə bu sahədə xaricilərin iştirakı təmin edilməklə ədalətli rəqabət mühiti təmin edilməlidir. Məsələnin bu cür qoyuluşu həm də onunla

bağlıdır ki, fikrimizcə, Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olması zamanı milli xidmətlər bazarının necə qorunması deyil, onun necə liberallaşdırılması məsələsi daha vacib əhəmiyyət kəsb edir. Bununla bağlı həm də hesab edirik ki, Azərbaycanın xidmətlər bazarında xarici hüquqi və fiziki şəxslərin iştirakı yerli hüquqi və fiziki şəxslərin fəaliyyətini də əhəmiyyətli dərəcədə stimullaşdıracaq.

Ölkənin qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafına nail olmaq və iqtisadiyyatının neft sektorundan asılılığını azaldılması məqsədilə bütövlükdə milli xidmətlərin inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Bu baxımdan vacib əhəmiyyət kəsb edən sahələrdən biri nəqliyyat xidmətləridir. Bəlli olduğu kimi, Azərbaycan nəqliyyat dəhlizlərinin kəşfəsində yerləşir və ona görə də bu sahədə ölkənin malik olduğu müqayisəli üstünlüklərinin reallaşdırılması istiqamətində müvafiq tədbirlər həyata keçirilir.

Azərbaycan ərazisindən keçən Avropa-Qafqaz-Asiya (TRACEKA) və Şimal-Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin inkişafı çərçivəsində avtomobil və dəmir yolları, dəniz və hava limanlarının infrastrukturunun modernləşdirilməsinə yönəldilmiş və böyük vəsait tələb edən investisiya layihələri reallaşdırılmaqdadır.

Eyni zamanda böyük həcmdə investisiya tələb etməyən bir çox xidmət növləri də (məsələn, turist xidmətləri) prioritet inkişaf sahələri kimi müəyyən edilmişdir. Bu xidmətlər qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafının və yeni iş yerlərinin açılmasının təmin edilməsilə yanaşı həm də sosial sabitliyin təmin edilməsi baxımından çox vacibdir.

Tikinti və bu kimi digər xidmət sahələri yeni iş yerləri yaratmaqla yanaşı həm də sahələrarası əlaqələri stimullaşdırır, sənayenin bir çox sahələrinin inkişafına yardım edir. Hazırda tikinti sektoru Ümumi Daxili Məhsulda xüsusi çəkisinə görə Azərbaycan iqtisadiyyatının ikinci ən böyük sahəsinə çevrilmişdir. Belə ki, 2005-ci ilin yekunlarına görə onun xüsusi çəkisi 10 faiz təşkil etmiş və hətta ənənəvi olaraq Azərbaycanda ikinci ən böyük sektor olan kənd təsərrüfatını üstələmişdir.

Azərbaycan üçün həm də vacib sosial əhəmiyyət kəsb etdiyini nəzərə alaraq səhiyyə, təhsil xidmətləri sahəsində müvafiq tədbirlər həyata keçirilməkdədir.

Bir sıra xidmət sahələri məsələn, telekommunikasiya və kompüter xidmətləri elmi-texniki baxımdan aparıcı sahələrlə bağlıdır. Azərbaycanın həmin sahələr üzrə regionda aparıcı dövlətə çevrilmək imkanları mövcuddur. Bu məqsədlə müasir biliklərə malik olan kadrların hazırlanmasının vacibliyini nəzərə alaraq Azərbaycanda İnformasiya Texnologiyaları Universitetinin yaradılması istiqamətində də məqsədyönlü işlər görülür.

Xidmətlər sahəsində hökumətin siyasəti həm də milli xidmətlər sektoruna xarici kapitalın cəlb edilməsinin stimullaşdırılmasına yönəlmişdir. Bunun nəticəsində xidmət sektorunun öz inkişafı üçün zəruri maliyyə resursları, müasir texnologiyalar əldə edəcəyi, xidmətlərin idarə olunması və satışının səmərəli metodlarının mənimsəyənəcəyi və s. gözlənilir.

Xidmətlər sahəsində həyata keçirilən siyasətin ən vacib istiqamətlərindən biri də milli xidmətlərin ixracının genişləndirilməsidir. Gizli deyil ki milli xidmətlərin ixracı sahəsində Azərbaycan bir çox maneələrlə üzləşir. Hesab edirik ki, ÜTT-də üzvlük həmin maneələrin bir çoxunu aradan qaldırmaqla yanaşı həm də aşağıdakılara imkan verəcək:

- rəqabətqabiliyyətli milli xidmətlərin və onları istehsal edənlərin xarici bazarlarda iştirakının genişlənməsinə;
- Ən Əlverişli Rejim əsasında və diskriminasiya olmadan çoxtərəfli tənzimləmə sisteminə keçidə;
- digər ölkələr tərəfindən diskriminasiya xarakterli tədbirlərin tətbiq edilməsindən etibarlı müdafiəyə.

Eyni zamanda Azərbaycanda xidmətlər bazarının inkişafına təsir edən xüsusiyyətlər sırasında yerli işçi qüvvəsinin səviyyəsini də qeyd etmək vacibdir. Hesab edirik ki, milli xidmətlər sektorunda kifayət qədər kadr potensialı mövcuddur:

- nisbətən ucuz işçi qüvvəsi. Bu əməkətutumlu xidmətlərin istehsalı üçün olduqca vacibdir.
- işçi qüvvəsinin yüksək ümumi təhsil səviyyəsi;
- iqtisadi mühitin tələblərinə operativ uyğunlaşmaq bacarığı.

AZƏRBAYCANIN XİDMƏTLƏRLƏ XARİCİ TİCARƏTİ

İlk öncə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda xidmətlərlə xarici ticarət dövriyyəsi – ixracı və idxalı ilbəlil artır. Belə ki, 1995-ci ildə xidmətlərin ixracı Azərbaycanda 172,4 milyon dollar və idxalı 304,6 milyon dollar təşkil etdiyi halda bu göstərici 2005-ci ildə müvafiq olaraq 682,9 və 2652,9 milyon dollar təşkil etmişdir (Cədvəl 1). Başqa sözlə göstərilən dövr ərzində xidmətlərin ixracı demək ilər ki, 4 dəfə, idxalı isə 8 dəfə artmışdır.

Cədvəl 1-dən görüldüyü kimi, xidmətlərlə xarici ticarət mənfi saldoya malikdir və bu vəziyyət kifayət qədər dayanıqlıdır. Digər tərəfdən, Azərbaycanın xidmətlər sahəsində idxaldan asılılığının gücləndiyi müşahidə olunur. Xidmətlər sahəsində idxal asılılığının bir sıra vacib səbəbləri var. Həmin səbəblərin ən vaciblərindən biri ənənəvi xidmət sahələrinin idxalına tələbatın hələ də yüksək

Cədvəl 1.

Azərbaycan xidmətlərinin ticarətinin dinamikası (1995-2005-cü illər, mln. dol)

	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
İxrac	172,4	259,8	289,8	362,1	431,9	399,2	682,9
İdxal	304,6	484,4	664,9	1297,7	2046,4	2544,9	2652,9

Mənbə: Azərbaycanın tədiyyə balansı

olaraq qalması və eyni zamanda mütərəqqi, texniki və texnoloji cəhətdən mürəkkəb xidmətlərə tələbin artmasıdır. Eyni zamanda, xidmətlərlə ticarətdə mənfi saldo Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin inşası ilə bağlı tikinti xidmətlərinin idxalının əhəmiyyətli dərəcədə artması səbəbindən baş vermişdir. Fikrimizcə, turizm xidmətlərindən istifadə etmək məqsədilə xarici ölkələrə gedən azərbaycanlı turistlərin sayının əhəmiyyətli dərəcədə artması da mənfi saldoya

öz “təhfəsini” vermişdir.

Bütövlükdə, xidmətlər üzrə mənfəə saldo 1995-ci ildə 132,2, 2005-ci ildə isə 1970 milyon dollar təşkil etmişdir. Başqa sözlə son 10 ildə bu göstərici demək olar ki, 15 dəfə artmışdır. Bu isə, bir tərəfdən, xidmətlər sahəsində idxaldan asılılığı və onun artdığını, digər tərəfdən isə milli xidmətlərin hələ də zəif inkişaf etdiyinin və bütövlükdə bu sektorun rəqabət qabiliyyətliliyinin aşağı olduğunu göstərir.

Cədvəl 2.

**Azərbaycanın xidmətlərlə ticarətinin strukturu
(2002-2005, mln.dol)**

	2002					2005				
	İxrac		İdxal		+/- mln. dol.	İxrac		İdxal		+/- mln. dol.
CƏMİ o cümlədən	362,1	%	1297,7	%	-935,6	682,9	%	2652,9	%	-1970
Nəqliyyat	212,1	58,6	173,3	13,4	- 38,8	239,2	35,0	378,9	14,3	-139,7
Rabitə xidmətləri						35,7	5,2	12,5	0,5	23,2
Tikinti xidmətləri	22,6	6,2	16,2	1,3	6,4	9,4	1,4	1498,8	56,5	-1489,4
Turizm xidmətləri	51,1	14,1	105,5	8,1	-54,4	77,7	11,4	163,9	6,2	- 86,2
Digər işgüzar xidmətlər	27,8	7,7	421,4	32,5	-393,6	262,6	38,5	570,9	21,5	- 308,3

Mənbə: Azərbaycanın Tədiyyə balansı

Cədvəl 2-dən göründüyü kimi, xidmətlərin ixracında nəqliyyat, turizm və digər işgüzar xidmətlər xüsusi çəkiyə malikdirlər. Belə ki, həmin göstəricilər müvafiq olaraq 35,0; 11,4 və 38,5 faiz təşkil edir. Xidmətlərin idxalında isə aparıcı mövqə tikinti (56,5%), digər işgüzar xidmətlər (21,5%) və nəqliyyat xidmətlərinə (14,3%) malikdir.

Eyni zamanda, göründüyü kimi müsbət saldoya malik olan yeganə xidmət növü rabitə xidmətləridir. Bu da yuxarıda deyildiyi kimi, həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində bu xidmət sahəsinin dinamik inkişafı ilə bağlıdır. Eyni zamanda rabitə sahəsində müsbət saldo bu sahə üzrə ölkənin regionda müqayisəli üstünlüyə malik olduğuna və rəqabətqabiliyyətli olduğuna sübutdur.

Tikinti xidmətləri 2002-ci ildə 6,4 milyon dollar məbləğində müsbət saldoya malik olduğu halda 2005-ci ildə bu göstərici köklü surətdə dəyişmiş və 1,5 milyard dollar məbləğində mənfi saldoya çevrilmişdir. Bu isə ilk növbədə, yuxarıda deyildiyi kimi, neft sektorunda həyata keçirilən strateji layihələrin reallaşması ilə bağlıdır.

Azərbaycanın xidmətlər sahəsində geniş ixrac potensialına malik olmasına baxmayaraq bu potensialın reallaşdırılması imkanları hələlik məhduddur. Bu ilk növbədə yuxarıda deyildiyi kimi, Azərbaycanda milli xidmətlər bazarının yenicə formalaşması və bu sahədə zəngin təcrübənin olmaması ilə bağlıdır. Bu özünü xüsusilə maliyyə xidmətləri sahəsində göstərir. Bunun isə əsas səbəbi inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə bank sisteminin və sığorta institutunun kifayət qədər zəif olmasıdır. Vacibliyini nəzərə alaraq sığorta bazarının mövcud inkişaf vəziyyəti və onun ÜTT-yə üzvlüklə bağlı bir sıra məsələləri aşağıda ətraflı təhlil ediləcək.

Həm də qeyd edilməlidir ki, Azərbaycanda bir sıra xidmət sahələri ümumilikdə yenidir. Bu qəbildən olan marketing, audit, hüquq xidmətləri kimi işgüzar xidmətlərin inkişaf səviyyəsi hələ arzuolunandan xeyli uzaqdır və ona görə də heç təsadüfi deyil ki, onların xidmətlərlə ticarətdə xüsusi çəkisi olduqca aşağıdır.

Azərbaycanın xidmətlər bazarının mövcud vəziyyətinin təhlili həm də onu göstərir ki, bir sıra xidmət sahələrində xaricilərin fəaliyyəti əhəmiyyətli dərəcədə genişlənmişdir. Bu ilk növbədə özünü xüsusilə qabarıq şəkildə konsalting, audit, mühasibat xidmətləri, reklam kimi işgüzar xidmətlərdə göstərir. Belə vəziyyət ilk növbədə Azərbaycanın sürətlə artan iqtisadiyyatının bu cür xidmətlərə tələbatının artması və eyni zamanda bu və bu kimi xidmət sahələrində yerli istehsalçıların kifayət qədər təcrübəli olmaması və ya göstərilən xidmətlərin əsas parametrlərinin müasir tələblərə cavab verməməsilə bağlıdır.

Xaricilər həm də bank sektoru və sığorta, nəqliyyat və telekommunikasiya və s. kimi önəmli, milli iqtisadiyyatın və eləcə də dünya xidmətlər bazarının perspektivli və mənfəətli sahələrinə də böyük maraq göstərirlər.

**XİDMƏTLƏR SEKTORUNUN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN
MİLLİ QANUNVERİCİLİK BAZASI**

Azərbaycanda xidmətlər sahəsinin inkişafı müvafiq qanunvericilik bazasının formalaşması ilə müşayiət olunmuşdur. Xidmətlər sahəsində fəaliyyətin həm ümumi rejimi (Mülki Məcəllə, İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Qanun və s.), həm də ayrı-ayrı xidmətlər sektorunun spesifik aspektləri (Banklar haqqında, Sığorta haqqında və s.) baxımından tənzimləyici tədbirlərin müəyyən edilməsi üçün vacib olan çoxsaylı qanunlar və digər normativ-hüquqi sənədlər qəbul edilmişdir.

Lakin buna baxmayaraq bir sıra xidmətlər sahəsində mövcud qanunvericiliyin beynəlxalq tələblərə hələ də cavab vermədiyini qeyd etmək zəruridir. Bu ilk növbədə onunla bağlıdır ki, iqtisadiyyatın mərkəzləşdirilmiş planlaşdırma sistemi iflasa uğradıqdan sonra bir sıra xidmət sektorunda bazar prinsipləri tam bərqərar olmamış, digər sektorlarda isə təklif edilən xidmətlərin həcmi və keyfiyyətinin artmasına şərait yaradan ədalətli rəqabət mühiti təmin edilməmişdir.

Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra xidmət sahələrinin inkişaf dinamikası adekvat olaraq mövcud qanunvericilikdə öz əksini tapmamışdır. Bir sıra xidmət sahələrində qanunvericilik sənədlərinin “gecikməsi” halları da mövcuddur. Bütövlükdə xidmətlər sahəsində qanunvericilik hələ də təkmil deyil və onun təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır.

Azərbaycanın hüquqi doktrinası beynəlxalq müqavilələrin prioritetliyini qəbul edir. Ona görə də Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olması həm də çox geniş qanunvericilik fəaliyyətilə bağlıdır. Bir sıra yeni Qanunlar qəbul edilməli və eyni zamanda ÜTT tələblərinə uyğunlaşdırılması baxımından qüvvədə olan bir sıra qanunvericilik sənədlərinə düzəlişlər edilməlidir. Beləliklə, Azərbaycanda xidmətlər sahəsində müasir tələblərə cavab verən qanunvericilik bazasının formalaşdırılmasına ehtiyac duyulur. Bununla bağlı qeyd etmək yerinə düşərdi ki, bu sahədə əhəmiyyətli işlər görülməkdədir. Belə ki, son dövrdə xidmətlərlə bağlı bir çox yeni qanunlar qəbul edilmiş, digərləri təkmilləşdirilmiş və bu istiqamətdə işlər davam etdirilir. Müasir tələblərə cavab verən qanunvericilik bazasının

formalaşdırılması Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olmasının ən vacib üstünlüklərindən biridir.

Yuxarıda göstərilənlərdən savayı, xidmətlər sahəsində mövcud qanunvericiliyi səciyyələndirən bir sıra digər xüsusiyyətlər də mövcuddur. Həmin xüsusiyyətlərdən biri ondan ibarətdir ki, bir sıra qanunlar müstəqilliyin ilk illərində - 1995-ci ilə qədər, yəni ÜTT yaranmazdan əvvəl hazırlanmışdır. Həmin qanunvericilikdə isə obyektiv olaraq ÜTT tələbləri nəzərə alın bilməzdi. 1995-ci ildən sonra qəbul edilmiş bir sıra qanunvericilik sənədlərində isə Xidmətlər üzrə Baş Sazişin 1-ci maddəsinə uyğun olaraq xidmətlərin göstərilməsi üsullarına dair heç bir tələb öz əksini tapmamışdır. Bir sıra digər qanunvericilik sənədlərində isə Azərbaycanın xidmətlər bazarında əcnəbilərin iştirakı, bu iştirakın forması və xarici hüquqi və fiziki şəxslər üçün nəzərdə tutulan məhdudiyyətlər haqqında müvafiq müddəalar tapmaq mümkün deyil.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, xidmətlərə dair qanunvericilik sahəsində mövcud problemlərdən biri də milli xidmətlər bazarına xaricilərin buraxılması ilə bağlıdır. Xaricilərin milli xidmətlər bazarında iştirakının həcmi və forması ÜTT baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bununla əlaqədar olaraq maliyyə xidmətlərinə diqqət yetirmək istərdik. Maliyyə xidmətlərinin ayrıca göstərilməsi və xüsusi təhlil obyektinə çevrilməsi, yuxarıda göstəriləyi kimi, ilk növbədə həmin xidmətlərin milli iqtisadiyyatın inkişafı baxımından əhəmiyyəti ilə bağlıdır.

Əvvəlcə bank xidmətləri haqqında. Bu sahədə mövcud qanunvericilik kifayət qədər liberaldir. Nizamnamə kapitalında xaricilərin iştirakı ilə bağlı əvvəllər mövcud olmuş məhdudiyyət 2004-cü il yanvarın 1-dən ləğv edilmişdir. Başqa sözlə, xaricilər Azərbaycanda 100 faiz xarici kapitalı bank təsis edə bilər, filial və nümayəndəliklər açarlar. Doğrudur, "Banklar haqqında" Qanuna uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Milli Bankı bank kapitalında xarici bank kapitalının iştirakına məhdudiyyətlər tətbiq edə bilər. Başqa sözlə, Milli Bank bank xidməti sahəsində xaricilər üçün əvvəllər mövcud olmuş məhdudiyyətləri aradan qaldıraraq, ancaq zərurət yarandıqda məhdudlaşdırıcı tədbirlər tətbiq etmək hüququnu özündə saxlamışdır. Bu, ilk növbədə, bank sisteminin tənzimlənməsi zamanı çevikliyin təmin edilməsi baxımından vacibdir.

Sığorta xidmətləri sahəsində vəziyyət tamamilə fərqlidir. Azərbaycan Respublikasının “Sığorta haqqında” Qanununa əsasən sığorta xidmətləri göstərmək üçün xaricilərin milli xidmət bazarında iştirakı məhdudlaşdırılır. Belə ki, Azərbaycanda yaradılan sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalında xaricilərin iştirak payı 49 faizdən çox ola bilməz. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda xidmətlərlə bağlı bu cür məhdudiyət tətbiq edilən yeganə xidmət sahəsi məhz sığorta xidmətidir. Başqa sözlə, xaricilər Azərbaycanda müstəqil sığorta şirkəti yarada bilməz və bu cür şirkətlər ancaq yerli hüquqi və fiziki şəxslərlə birgə yaradıla bilər. Xarici sığorta şirkətlərinin Azərbaycanda filial və nümayəndəlik açmasına da icazə verilmir. “Sığorta haqqında” Qanuna əsasən Azərbaycan Respublikası ərazisində yerləşən sığorta obyektləri Azərbaycan Respublikasında qeydiyyatdan keçmiş sığorta təşkilatları tərəfindən sığortalanmalıdır.

Sığorat üzrə mövcud qanunvericiliyin digər xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, sığorta şirkətlərinin təşkilati formasına dair xüsusi tələblər müəyyən edilməmişdir. Yəni sığorta şirkətləri istənilən təşkilati formada təsis edilə bilər.

Sığorta xidmətlərinin inkişafı və milli sığorta bazarında xaricilərin iştirakı ilə bağlı Azərbaycanın mövqeyi ondan ibarətdir ki, kapitalının həcminə və sığorta xidmətlərinin çeşidinə və keyfiyyətinə görə xarici sığorta şirkətlərlə rəqabətdə əhəmiyyətli dərəcədə zəif olan milli sığorta şirkətlərinin zəruri inkişafı təmin edilməlidir. Bu yanaşma yeni hazırlanacaq və təkmilləşdiriləcək müvafiq qanunlarda da öz əksini tapmalı və təsbit olunmalıdır.

XİDMƏTLƏRLƏ TİCARƏT ÜZRƏ BAŞ SAZIŞ VƏ ONUN TƏLƏBLƏRİ

Xidmətlərin göstərilməsi üsulları. Maraqlıdır ki, nə QATS, nə də heç bir başqa beynəlxalq saziş “xidmət” anlayışının tərifini vermir. Buna baxmayaraq ÜTT çərçivəsində xidmətlərlə ticarəti tənzimləmək məqsədilə bütün xidmətlər 12 sektorda təsnifatlaşdırılmışdır:

- işgüzar xidmətlər,
- rabitə və audiovizual xidmətlər,
- inşaat və onunla bağlı mühəndis xidmətləri,
- paylaşdırıcı xidmətlər,
- təhsil xidmətləri,
- ətraf mühitin mühafizəsi xidmətləri,
- maliyyə xidmətləri,
- səhiyyə və sosial təminat xidmətləri,
- turizm və səyahətlə bağlı xidmətlər,
- asudə vaxtın, mədəni və idman tədbirlərinin təşkili ilə bağlı xidmətlər (audiovizual xidmətlər istisna edilməklə),
- nəqliyat xidmətləri,
- digər xidmətlər.

Hər sektor alt-sektorlara bölünür. Məsələn maliyyə xidmətləri sektoruna aşağıdakı alt-sektorlar aid edilir: a) sığorta xidmətləri, b) sığorta istisna edilməklə bank və digər maliyyə xidmətləri, c) digər xidmətlər. Qeyd etmək vacibdir ki, ÜTT tələbləri pul-kredit və valyuta-mübadilə siyasəti ilə bağlı dövlət təşkilatları və mərkəzi bankın göstərdiyi maliyyə xidmətlərinə şamil edilmir.

Bütövlükdə ÜTT-nin xidmətlər təsnifatı 155 alt-sektoru əhatə edir. Yuxarıda göstərilən xidmətlər təsnifatı ÜTT Sazişinin tərkib hissəsi deyil və rəsmi olaraq ancaq məlumat xarakteri daşıyır. O, sadəcə olaraq müəyyən edir ki, “ÜTT tələblərinə uyğun olaraq xidmətlərə dövlət funksiyalarını yerinə yetirmək məqsədilə göstərilən xidmətlər istisna olmaqla bütün xidmətlər daxildir.”

QATS xidmətlərlə ticarəti həmin xidmətlərin göstərilməsinin

dörd üsulu kimi müəyyən edir. Bu zaman xidmətlər göstərilməsi kimi onların istehsalı, bölüşdürülməsi, marketinqi, satışı və çatdırılması başa düşülür.

Xidmətlər göstərilməsinin *birinci üsulu* – ÜTT-nin üzvü olan ölkə ərazisindən ÜTT-nin digər üzv ölkəsinin ərazisinə xidmət göstərilməsidir. Bu üsulla xidmətlərin göstərilməsi zamanı həmin xidmətlərin istehlakçıları və istehsalçıları müxtəlif ərazilərdə yerləşirlər. Məsələn, faks vasitəsilə məlumatın ötürülməsi və ya məsləhət verilməsi, yük daşımaları, real vaxt rejimində beynəlxalq hesablaşmalar və s.

İkinci üsul – ÜTT üzv ölkəsinin istehlakçısının bu və ya digər xidməti istehlak etmək məqsədilə xidmətin göstərildiyi digər ÜTT üzv ölkəsinə getməsidir. Bu üsul həm də “xaricdə istehlak” adlanır. Məsələn, turistin yerləşdiyi ölkədə ona göstərilən xidmətlər: yerli ekskursvodların, ictimai iaşə müəssisələrinin, asudə vaxtın təşkili xidmətləri və s. Bu zaman xidmət istehlakçısının bir ərazidən digər əraziyə yerini dəyişməsi heç də həmişə vacib deyil. Belə ki, bu məqsədlə istehlakçının mülkiyyətinin yerini dəyişməsi də kifayətdir. Məsələn, gəminin xaricdə təmiri üçün təkə gəminin xaricə aparılması kifayətdir. Bu halda xidmət istehlakçının yerləşdiyi ərazidə deyil, onun mülkiyyətinin yerləşdiyi ərazidə istehlak olunur.

Üçüncü üsul – ÜTT-nin üzvü olan hər hansı bir ölkənin hüquqi və fiziki şəxsinin xidmət göstərmək məqsədilə ÜTT-nin digər üzv ölkəsinin ərazisində “kommersiya iştirakı”dır. “Kommersiya iştirakı” – hüquqi şəxsin, filialın, nümayəndəliyin yaradılması, alınması da daxil edilməklə işgüzar və peşəkar təsisatın istənilən formasıdır. Məsələn, “Makdonalds” Bakıda törəmə şirkətini təsis edir və müştərilərə xidmət etmək üçün Azərbaycanda restoranlar şəbəkəsi açır. Xidmət birbaşa hüquqi şəxs tərəfindən deyil, filial və ya nümayəndəlik kimi kommersiya iştirakının digər forması vasitəsilə göstərildiyi halda QATS tələblərinə uyğun olaraq onlara birbaşa hüquqi şəxsə tətbiq edilən rejim tətbiq edilir.

Dördüncü üsul – ÜTT-nin üzvü olan ölkənin vətəndaşı olan fiziki şəxsin ÜTT-nin digər üzv ölkəsinin ərazisinə daxil olmaqla orada xidmət göstərməsidir. Bu üsul həm də “fiziki şəxslərin hərəkəti” adlanır.

Məsələn, xarici ölkə vətəndaşı olan cərrah Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı üzərində cərrahiyyə əməliyyatı aparmaq üçün Azərbaycana gəlir. Bu zaman xidmət göstərən şəxsə həm fərdi sahibkar qismində xidmət göstərən fiziki şəxslər, həm də xidmət göstərən hüquqi şəxslərin əməkdaşları aid edilir.

QATS Sazişinin strukturu. QATS Sazişinə aşağıdakılar daxildir:

1. Baza Sazişi. Bu sazişdə xidmətlərlə ticarət üzrə ümumi öhdəliklər əks etdirilmişdir. Ən Əlverişli Rejim (MFN), Bazara Giriş və Milli Rejim haqqında müddəalar QATS-in strukturuna daxil olan üç ən vacib prinsipi əks etdirir.
2. Fiziki şəxslərin hərəkəti, hava nəqliyyatı, maliyyə xidmətləri, dəniz daşımaları sahəsində xidmətlər, telekommunikasiya sahəsi kimi konkret xidmət sektorları üzrə Əlavələr.
3. QATS-ı imzalamış ölkələrin spesifik öhdəliklərinin siyahısı.

ÜTT-nin bütün üzvləri Baza Sazişini imzalamış tərəflər sayılırlar. Onların hamısı nəzəri olaraq Ən Əlverişli Rejim (MFN), Bazara Giriş və Milli Rejimə dair QATS prinsiplərinə əməl edəcəkləri haqqında öhdəliklər götürmüşlər. Lakin buna baxmayaraq Uruqvay Raundu çərçivəsində ÜTT-nin hər bir üzvü ayrı-ayrı xidmət sahələrinə dair müxtəlif spesifik öhdəliklər götürmüşlər.

Spesifik öhdəliklər ÜTT üzvlərinin gələcəkdə xidmətlər sahəsində həyata keçirəcəkləri liberallaşmanın istiqamətlərini müəyyən edir. Bu prosesin ilkin mərhələsi xaricilərin konkret milli xidmətlər bazarına buraxılması ilə bağlı öhdəliklər siyahısının tərtib edilməsindən ibarətdir.

Ən Əlverişli Rejim. ÜTT-yə üzv olan ölkələr bütün xidmət sahələrində Ən Əlverişli Rejimin təmin edilməsinə zəmanət verirlər və müvafiq öhdəliklər götürürlər. Bu o deməkdir ki, ÜTT-nin bütün üzvlərinə eyni ticarət rejimi tətbiq edilməli və heç bir ölkənin diskriminasiyasına yol verilməməlidir. Ancaq buna baxmayaraq, QATS digərləri ilə müqayisədə bu və ya digər ölkəyə xidmətlərlə daha əlverişli ticarət rejimi tətbiq etməyə imkan verir. Belə olan halda həmin xidmətlər və ölkələr ÜTT üzvlərilə razılaşdırılmalı və ÜTT-yə üzvlənmə ilə bağlı müvafiq sənəddə - Ən Əlverişli Rejimdən İstisnalar cədvəlində əks etdirilməlidir.

Ən Əlverişli Rejimdən İstisnalar cədvəli. Ən Əlverişli Rejim prinsipindən azad edilmə (istisna) o zaman rəsmiləşdirilir ki, hər hansı bir ölkə konkret xidmət sahəsində ÜTT-nin digər üzv ölkələrinə Ən Əlverişli Rejim tətbiq edilməsinə zəmanət vermədiyini açıq bəyan edir. Bu cür azadolmalar bir qayda olaraq konkret xidmət növü üzrə ÜTT-nin bir və ya bir neçə üzvlərinə xüsusi və ya imtiyazlı rejim tətbiq edilən zaman mövcud olur. QATS tələblərinə uyğun olaraq Ən Əlverişli Rejimdən azadolmalar (istisnalar) 10 il müddətinə verilir və onları şərtləndirən şərait beş ildən sonra təhlil edilir. Ən Əlverişli Rejimdən istisnalar, yuxarıda göstəriləyi kimi, spesifik öhdəliklərdən ayrıca bir cədvəllə rəsmiləşdirilir. Həmin cədvəldə xidmət sektorunun adı, Ən Əlverişli Rejim tələblərinə cavab verməyən tədbirlər, Ən Əlverişli Rejimdən istisnaların şamil edildiyi ölkələr, istisnaların müddəti və səbəbləri əks etdirilir.

Bazara Giriş və Milli Rejim təmin edilməsi. QATS Sazişini imzalamış ölkələr Bazara Giriş və Milli Rejim təmin edilməsi sahəsində gələcəkdə xaricilərə tətbiq edilməsi nəzərdə tutulan məhdudyyətləri öhdəliklər cədvəlində əks etdirirlər. Həmin cədvəle uyğun olaraq, bu və ya digər xidmət növü üzrə öhdəliyin götürülməsi o deməkdir ki, xarici hüquqi və fiziki şəxslərin milli xidmətlər bazarına daxil olmasna razılıq verilməklə yanaşı onların diskriminasiyasına yol verilməyəcəkdir.

Ən Əlverişli Rejim, Bazara Giriş və Milli Rejim təmin edilməsinə dair öhdəlik götürən ölkə öhdəliklər cədvəlində əks etdirilmiş məhdudyyətlər nəzərə alınmaqla QATS-la müəyyən edilmiş prinsiplərə riayət edəcəyinə razılığını bildirir. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, öhdəliklərin götürülməsi həm də onu göstərir ki, xidmətlər sektorunda əlavə məhdudlaşdırıcı tədbirlər tətbiq edilməyəcək. Bu və ya digər ölkə tərəfindən qəbul edilmiş öhdəliklərin pozulması ilə bağlı məsələlər ÜTT-nin xüsusi mexanizmi vasitəsilə tənzimlənir. Əgər bu və ya digər ölkə tərəfindən götürülmüş öhdəliyin yerinə yetirilmədiyini müəyyən edilərsə, həmin ölkəyə kompensasiya ödəmək tələbi irəli sürülür.

QATS çərçivəsində digər öhdəliklər. QATS Sazişini imzalamış ölkənin ümumi öhdəliklərindən biri də xidmətlərlə ticarətin tənzimlənməsinin şəffaflığının təmin edilməsidir. Başqa sözlə, həmin ölkənin xidmətlərlə bağlı beynəlxalq sazişləri, milli qanunları, qaydaları və inzibati sə-

rəncamları müvafiq kütləvi informasiya vasitəsində dərc edilməlidir.

Digər vacib tələb ondan ibarətdir ki, xidmətlər sahəsində mövcud olan inhisarçıların və müstəsna hüquqa malik olanların öz mövqelərindən sui istifadə etməsinə yol verilməməlidir.

Eyni zamanda qeyd edilməlidir ki, xidmətlərlə ticarətin məhdudlaşdırılması sahəsində ÜTT üzvlərinin müəyyən hüquqları da mövcuddur və onlar da QATS-da öz əksini tapmışdır. Belə ki, ictimai asayişin təmin edilməsi, ictimai əxlaq qaydalarının, insanların, heyvanların və bitkilərin həyatı və sağlamlığının qorunması və bu kimi digər məqsədlərlə QATS Sazişinin ümumi tələblirinə riayət etməmək mümkündür.

XİDMƏTLƏR BAZARININ LİBERALLAŞDIRILMASININ ZƏRURİLİYİ

Doğrudur, ÜTT-yə üzvolma zamanı xidmətlər üzrə öhdəliklərin əsas məqsədi milli xidmətlər bazarının daha da liberallaşdırılması, onun xarici hüquqi və fiziki şəxslər üçün daha da açılmasıdır. Xidmətlər sahəsinin liberallaşdırılması isə sadəcə olaraq əcnəbilərin milli xidmətlər bazarında iştirakının genişləndirilməsini nəzərdə tutmur. O həm də aşağıdakıları əks etdirir:

1. Xidmətlər bazarına daxil olmaq sahəsində mövcud olan inzibati maneələrin aradan qaldırılması üçün şərait yaradır. Bu isə xidmətlər bazarında yeni iştirakçıların meydana gəlməsi, yeni iş yerlərinin açılması, yerli mütəxəssislərin peşəkarlığının artırılması və nəticədə ədalətli rəqabətin inkişafı üçün yeni imkanlar yaradır.
2. Ədalətli rəqabət mühiti xidmətlərin əldə edilməsinə çəkilən xərcləri əhəmiyyətli dərəcədə azaltmaqla yanaşı həm də xidmətlərin çeşidini artırır və eləcə də hüquqi və fiziki şəxslərin yüksək keyfiyyətli xidmətlərə olan tələbatının təmin edilməsinə imkan verir.
3. Məlum olduğu kimi, mallarla ticarətin liberallaşdırılması qismən də olsa milli malların xarici mallar tərəfindən milli bazardan sıxışdırılıb çıxarılması ilə nəticələnir. Bundan fərqli olaraq, milli xidmətlər bazarında xaricilərin kommersion iştirakının liberallaşdırılması yerli maddi və əqli resurslardan istifadə etməklə milli xidmətlərin istehsalının daha da artması ilə nəticələnir.
4. Milli Rejim və Ən Əlverişli Rejim prinsipinin tətbiq edilməsi, doğrudur, daxili bazarda rəqabət mübarizəsini daha da gücləndirir. Eyni zamanda daha sərt rəqabət mübarizəsi biznesdə şəffaflığın artması, hökumət dairələrinin gələcəkdə atacağı addımların öncədən qiymətləndirilə bilməsi, bazarda mövcud olan əsassız müdaxilələrin aradan qaldırılması hesabına

kompensasiya edilir. Nəticədə xidmətlər sektoruna xarici investisiyaların artımı güclənir.

5. Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi bir sıra lazımsız məhdudiyətlərin aradan qaldırılması, ədalətli və diskriminasiyasız sahibkarlıq mühitilə birlikdə azad rəqabət mühitinin formalaşdırılması, habelə qanunvericilikdə və tənzimləmə tədbirlərində şəffaflyq səviyyəsinin artması hesabına milli xidmətlərin rəqabətqabiliyyətliliyinin artması amilinə çevrilə bilər.
6. Eyni zamanda, Azərbaycanda və onunla müxtəlif xidmət sahəsində rəqabət aparan ölkələrdə inzibati tənzimləmə tədbirlərinin tətbiq edilməsi şərtlərinin eyniləşdirilməsi hesabına daxili qanunvericilikdə mövcud olan əsassız məhdudiyətlər və diskriminasiya elementlərinin aradan qaldırılması nəticəsində milli xidmətlərin rəqabətqabiliyyətliliyinin süni azaldılmasının aradan qaldırılması imkanları yaranır.

Bir çox ölkələrin təcrübəsinin təhlili göstərir ki, milli xidmətlər bazarına xaricilərin buraxılmasının minimuma endirilməsi yanaşmasının tətbiq edilməsi milli xidmətlərin keyfiyyətinin beynəlxalq standartlar səviyyəsinə çatdırılması məqsədilə ziddiyyət təşkil edir. Bu cür yanaşmanın tətbiqi həm də iqtisadi artım dinamikasına mənfi təsir edir. Eyni zamanda, hər bir ölkə kimi Azərbaycan da milli xidmət istehsalçılarının dünya bazarına çıxması üçün əlverişli şərtlər yaradılmasında maraqlıdır.

Bütövlükdə xidmətlər bazarının liberallaşdırılmasının müsbət nəticələri şübhə doğurmur və bu nəticəni xidmətlər bazarını liberallaşdırmış ölkələrin təcrübəsi də sübut edir. Xüsusilə vacibdir ki, liberallaşdırmanın müsbət təsiri mallarla ticarətlə müqayisədə xidmətlərlə ticarətdə özünü daha qabarıq göstərir. Bununla yanaşı, həm də yaddan çıxarılmamalıdır ki, liberallaşdırma bütövlükdə xidmətlərin inkişafına müsbət təsir etsə də, ayrı-ayrı xidmət növləri üzrə milli istehsalçıların bazarda vəziyyətinin və rəqabət mövqeyinin pisləşməsi də istisna olunmur.

Həm də aydındır ki, qloballaşma şəraitində milli xidmət istehsalçılarının həddən ziyadə müdafiəsi müvafiq sahələrin dayanıqlı inkişafını ləngidir, onların ümumi texnoloji geriliyini “dondurur” və bütöv-

lüksdə inkişafına mane olur. Bu isə bütövlükdə cəmiyyətin inkişaf maraqlarına cavab vermir. Eyni zamanda yaddan çıxartmaq olmaz ki, bir sıra vacib istiqamətlərdə yerli xidmət istehsalçılarının xaricilər tərəfindən milli bazardan sıxışdırılıb çıxarılması ehtimalı da istisna edilmir. Bu isə öz növbəsində bir daha xidmətlər sektorunun gələcək inkişafı istiqamətində düşünülmüş strategiyanın zəruriliyini göstərir.

Təhlillər göstərir ki, xidmətlər bazarının liberallaşdırılmasının ehtimal olunan mənfi təsirinin qarşısının alınmasının ən səmərəli yolu balanslaşdırılmış iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi, ədalətli və sağlam rəqabət mühitinin təmin edilməsi, milli iqtisadiyyatda resursların mobilliyini təmin edən şəraitin yaradılmasıdır. Bütün bunlar ÜTT-yə üzv olmanın mənfi nəticələrini kompensasiya etməklə yanaşı həm də ÜTT üzvlüyünün üstünlüklərindən bəhrələnməyə şərait yaradacaq.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanın ÜTT-yə üzvolması prosesində xidmətlər üzrə əsas taktiki vəzifə əsasən, eləcə də yeni yaranmış və hələ də kifayət qədər inkişaf etməmiş vacib xidmət sahələrinin liberallaşdırılması ilə bağlı öhdəliklərin həmin xidmət sahələrinin mövcud inkişaf səviyyəsilə əlaqələndirilməsinə nail olmaqdır.

ÜTT-yə yeni üzv olmuş ölkələrin təcrübəsinin təhlili göstərir ki, bir qayda olaraq həmin öhdəliklərlə bağlı danışıqlar prosesi maliyyə xidmətləri sahəsində xüsusilə çətin keçir. Bu ilk növbədə üzv olmaq iddiasında olan və üzv ölkələrin fərqli iqtisadi maraqları ilə izah edilir. Bu həm də maliyyə xidmətlərinin iqtisadiyyatda oynadığı çox vacib roldan və eyni zamanda iqtisadi təhlükəsizlik baxımından vacib əhəmiyyətindən irəli gəlir. Yeri gəlmişkən, ona görə də təsadüfi deyildir ki, dünya maliyyə xidmətləri bazarı üçün xaricilərə nisbətə çoxlu sayda milli məhdudiyətlərin saxlanması səciyyəvidir.

XİDMƏTLƏRƏ DAİR DANIŞIQLARIN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ

ÜTT-yə üzvolma prosesi çərçivəsində digər ölkələr kimi Azərbaycan da öz üzərinə həm də Xidmətlər üzrə Baş Sazişin (QATS) tələblərinə uyğun olaraq öhdəliklər götürməlidir. Həmin öhdəliklər Ən Əlverişli Rejim prinsipinə əsasən ÜTT-nin bütün üzv dövlətlərinin Azərbaycanın xidmətlər bazarına diskriminasiyasız daxil olmasına zəmanət verir. Xidmətlər sahəsində öhdəliklər həm də o deməkdir ki, milli xidmətlər bazarına xarici hüquqi və fiziki şəxslərin daxil olması rejimi sərtləşdirilə və pisləşdirilə bilməz. Həmin öhdəliklər bu cür halların gələcəkdə baş verməyəcəyinə də zəmanətdir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, QATS-ın II Maddəsinə əsasən Ən Əlverişli Rejim prinsipindən istisnalar da mümkündür. Məhz həmin Maddəni əsas tutaraq Ən Əlverişli Rejimdən istisnaları əks etdirən cədvəl xidmətlər sahəsində Azərbaycan Respublikasının öz üzərinə götürməyə hazır olduğu xüsusi öhdəliklərə dair ilkin təkliflərlə birlikdə 2005-ci ilin aprel ayında ÜTT üzvlərinə təqdim olunmuşdur.

Xidmətlər sahəsində Azərbaycan Respublikasının öhdəliklərinə dair ilkin təkliflər üzərində işlər bir sıra ciddi problemlərlə müşayiət olunmuşdur. Həmin problemlər ilk növbədə istifadə olunan anlayışların tamamilə yeni olması, bu sahədə heç olmasa azacıq da olsa məlumatlı kadrların olmaması və böyük miqyaslı analitik işlərin aparılmasının zəruriliyi ilə bağlı idi.

Xidmətlər sahəsinə dair öhdəliklərin formalaşdırılması işi özündə 30-a yaxın dövlət təşkilatlarının nümayəndələrini birləşdirən müvafiq işçi qrupu tərəfindən həyata keçirilmişdir. İşçi qrupun nəzdində konkret xidmət növləri üzrə müvafiq alt-qruplar yaradılmışdır.

Azərbaycanın xidmətlərə dair öz üzərinə götürəcəyi öhdəliklərlə bağlı ilkin təkliflərin hazırlanması prosesində qarşıya iki əsas məqsəd qoyulmuşdu. Birinci məqsəd - milli xidmətlər bazarında normal rəqabət mühitinin yaradılması və xidmətlər sahəsinə xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılmasından ibarətdir. İkinci məqsəd isə, xarici rəqiblərlə müqayisədə hələ çox zəif olan, onlarla rəqabət

aparmağa hələ hazır olmayan və eyni zamanda ölkənin gələcək inkişafı baxımından vacib əhəmiyyət kəsb edən xidmət sahələrinin zəruri müdafiəsinin təmin edilməsi ilə bağlıdır.

Həmin məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı məqamlara xüsusi diqqət yetirilmişdir:

- bütövlükdə iqtisadiyyatın mövcud vəziyyəti və onun inkişaf perspektivləri. Xidmətlərin inkişafına dair statistik məlumatlar, xaricilərin xüsusilə maraq göstərdiyi xidmət sahələrinin inkişaf xüsusiyyətləri, bütövlükdə iqtisadi inkişafda, eləcə də milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində onların rolu dərinlən təhlil edilmişdir.
- Xidmətlər sahəsinə dair mövcud qanunvericilik. Dərindən araşdırılmaqla onun nəticələrini özündə əks etdirən ACC/5 cədvəli hazırlanmışdır.

Eyni zamanda daxili tənzimləmə tədbirlərinin, subsidiyaların, müdafiə tədbirlərinin tətbiqinin mümkünlüyü də nəzərə alınmışdır.

Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olması üzrə işçi qrupun 2005-ci ilin iyununda keçirilən üçüncü iclasından sonra xidmətlər sahəsinə dair ilkin təkliflərin müzakirə edilməsi məqsədilə bir sıra ölkələrlə ikitərəfli görüşlər keçirilmişdir. Həmin görüşlərin yekunlarının təhlili nəzərə alınaraq xidmətlər üzrə öhdəliklərə dair Azərbaycanın ilkin təkliflərinə bir sıra dəyişikliklər edilmişdir. Böyük əksəriyyəti texniki xarakter daşıyan həmin dəyişikliklər Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzvləşməsinə hazırlıq işləri üzrə Komissiyanın 2006-cı ilin fevralın 3-də keçirilmiş iclasında təsdiq edilmiş və xidmətlər üzrə danışıqların təkmilləşdirilmiş həmin variant əsasında aparılmasına dair qərar verilmişdir.

2006-cı ilin mart ayında xidmətlər üzrə ikitərəfli danışıqlar davam etdirilmişdir. Bu mərhələdə danışıqlar daha çox xaricilərin Azərbaycanın milli xidmətlər bazarına daxil olması ilə bağlı konkret məsələlərin müzakirəsinə həsr olunmuşdur. Hazırkı mərhələdə xidmətlər üzrə danışıqların bu istiqamətdə davam etdirilməsi prioritet vəzifə kimi müəyyən edilmişdir.

Artıq xidmətlərlə bağlı bir neçə ölkədən daxil olmuş təkliflərin təhlili göstərir ki, ÜTT üzvləri Azərbaycanın milli xidmətlər bazarında bir

sıra konkret xidmət sahələrinə, o cümlədən bank və sığorta, telekommunikasiya və paylaşdırıcı xidmətlərə xüsusi maraq göstərilir.

Hesab edirik ki, bank xidmətləri sahəsində mövcud olan milli rejim bu gün xarici bankların və onların filiallarının Azərbaycanda bank xidmətləri göstərməsi üçün zəruri şəraiti təmin edir.

Azərbaycanın sığorta xidmətləri sahəsində öz üzərinə götürmək istədiyi öhdəliklər milli xidmətlər bazarının daha da liberallaşdırılmasına yönəldilmişdir. Lakin buna baxmayaraq bu gün xaricilərin Azərbaycanın milli sığorta bazarında fəaliyyəti ilə bağlı mövcud olan bütün məhdudiyətlərin aradan qaldırılması qəbul edilməzdir.

Eyni zamanda, sığorta bazarının gələcəkdə daha da liberallaşdırılmasının zəruriliyi şübhə altına alınmır. Rəqabət olmadan milli sığorta xidmətlərinin keyfiyyətinin beynəlxalq standartlar səviyyəsinə çatdırılması vəzifəsinin reallaşmasının mümkün olmayacağı qəbul edilir. Ancaq eyni zamanda o da qəbul edilir ki, xarici sığortaçıların milli sığorta bazarına buraxılması prosesi tənzimlənməlidir və bu proses milli sığorta bazarının inkişafı səviyyəsinə müvafiq olaraq həyata keçirilməlidir. Başqa sözlə, yerli sığorta şirkətlərinin rəqabətqabiliyyətinin artırılması zərurəti onların xarici rəqabətdən qorunmasını vacib edir.

ÜTT üzv dövlətləri tərəfindən Azərbaycana verilən təkliflərdən biri, yuxarıda göstəriləyi kimi, beynəlxalq telekommunikasiya xidmətlərinin daha da liberallaşdırılması ilə bağlıdır. Bununla bağlı Azərbaycanın mövqeyi ondan ibarətdir ki, telekommunikasiya xidmətləri sahəsində müvafiq dövlət proqramları qəbul edilmiş və məqsədyönlü siyasət tədbirləri reallaşdırılmaqdadır. Beynəlxalq telekommunikasiya xidmətlərinin liberallaşdırılması da məhz həmin siyasətə uyğun olaraq həyata keçiriləcəkdir.

Bir qayda olaraq, ÜTT-yə üzvolma prosesinin ayrı-ayrı xidmət növlərinin inkişafına təsiri baxımından ən çox müzakirə olunan məsələlərdən biri sığorta xidmətləridir. Həm də yuxarıda qeyd edildiyi kimi, sığorta xidmətləri ÜTT-yə üzv olmaqla bağlı danışıqlar prosesi asan olmayan xidmət sahələrindəndir. Bu baxımdan Azərbaycan da istisna deyil. Ona görə də bu xidmət növünün ÜTT ilə bağlı bir sıra məqamlarına xüsusi diqqət yetirilməsini zəruri hesab edirik.

Bütövlükdə, Azərbaycanda sığorta xidmətləri ilkin inkişaf mərhələsindədir. 2005-ci ildə sığorta xidmətlərinin ölkənin Ümumi Daxili Məhsulunda xüsusi çəkisi 0,8 faiz təşkil etmişdir. MDB ölkələrində bu göstərici təqribən 1 faiz təşkil edir. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, inkişaf etmiş ölkələrdə bu göstərici əhəmiyyətli dərəcədə böyükdür və təqribən 8 faiz civarındadır.

2006-cı il 1 yanvar tarixinə olan məlumata görə, Azərbaycanda 28 sığorta şirkəti fəaliyyət göstərir. Onlardan 22-si yerli, 6-sı isə xarici kapitalın iştirakı ilə yaradılan sığorta şirkətləridir. Doğrudur, sığorta şirkətlərinin sayı son illərdə əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdır. Belə ki, 2001-ci ildə Azərbaycanda 45 sığorta şirkəti mövcud olmuşdur. Sığorta şirkətlərinin sayının əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına baxmayaraq onların nizamnamə kapitalının ümumi həcmi həmin dövrdə 5,4 dəfə artmışdır. Təkcə 2005-i ildə bu göstərici 41,2 faiz artmışdır. Milli sığorta şirkətlərinin (xarici kapitalın iştirakı olmadan) ümumi nizamnamə kapitalı son ildə 51 faiz artmış və təqribən 30 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir. Gələcəkdə də artımın davam edəcəyi ehtimal edilir.

Bu, ilk növbədə sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalının artırılması tələbilə bağlıdır. Mövcud tələblərə uyğun olaraq 2010-cu ildə sığorta şirkətinin nizamnamə kapitalının minimal həcmi 1 milyon ABŞ dolları ekvivalentinə bərabər olacaqdır.

Yuxarıda göstəriləni kimi, Azərbaycanda xarici kapitalın iştirakı ilə 6 sığorta şirkəti mövcuddur. Həmin sığorta şirkətləri ABŞ, İngiltərə, Rusiya Federasiyası, İran və Türkiyəyə mənsub kapitalla birgə yaradılmışdır.

Xarici kapitalın iştirakı ilə yaradılan birgə sığorta şirkətlərinin Azərbaycanda qeydiyyatdan keçən bütün sığorta şirkətlərinin ümumi nizamnamə kapitalındakı xüsusi çəkisi 13,8 faiz təşkil edir. Xarici investorların ölkə üzrə bütün sığorta şirkətlərinin ümumi nizamnamə kapitalında xüsusi çəkisi isə 9,6 faizdir.

Son illərdə Azərbaycanın sığorta bazarının inkişafında müəyyən müsbət meyllər müşahidə olunur. Belə ki, 2001-ci illə müqayisədə 2005-ci ildə sığorta daxilolmaları 5,3 dəfə artmışdır. 2005-ci ildə ölkədə toplanılan sığorta haqqları 22,3 faiz artmış və 80 milyon dollara çatmışdır. Ümu-

mi sığorta haqlarının 30 faizdən bir az çoxu xarici kapitalın iştirakı ilə yaradılmış sığorta şirkətlərinin payına düşür.

Eyni zamanda Azərbaycanda son ildə müxtəlif sığorta halları üzrə təqribən 20

milyon dollar ödənilmişdir ki, onun da 22,8 faizi xarici kapitalın iştirakı ilə yaradılmış sığorta şirkətləri tərəfindən həyata keçirilmişdir.

Xidmətlər üzrə öhdəliklərə dair təkliflər hazırlanan zaman ÜTT-üzv ölkələrin xidmətlər sahəsində öhdəlikləri ətraflı təhlil edilmişdir. Bu təhlillər onu göstərir ki, tamamilə açıq sığorta bazarı mövcud deyil. Bütün ölkələrdə bütövlükdə və o cümlədən xarici kapitalın iştirakı ilə yaradılmış sığorta şirkətlərinin işinə müəyyən, hətta demək olar ki, standart nəzarət formaları mövcuddur. Bu nəzarət formaları lisenziyalar, yerli hüquqi şəxsin təsis edilməsi və sair tələblərlə bağlıdır.

Xaricilərin milli sığorta bazarına buraxılması ilə bağlı tələblər ayrı-ayrı ölkələrdə fərqlidir. Bir sıra ÜTT üzv ölkələri sığorta ilə bağlı tam liberallaşma və xaricilərə tətbiq edilən bütün məhduduiyyətlərin ləğv edilməsinə dair qərar vermişlər. SSRİ ölkələrindən ÜTT-yə bu şərtlərlə Gürcüstan, Qırğızıstan və Moldova daxil olmuşlar.

ÜTT-yə üzvolma prosesində xidmətlərə dair analoji siyasət Macarıstan tərəfindən həyata keçirilmişdir. Ancaq qeyd etmək vacibdir ki, Macarıstanın bu cür siyasəti onun Avropa İttifaqına inteqrasiyası ilə bağlı olmuşdur.

Bir sıra ekspertlərin fikrincə, milli sığorta bazarında xaricilərin birbaşa iştirakını təmin edən liberal rejim xaricilərin hökmran mövqə tutması təhlükəsi olmayan və eyni zamanda milli sığorta şirkətləri beynəlxalq rəqabətə hazır olan ölkələrdə özünü doğruldur. Doğrudur, milli sığorta sahəsində “müstəqilliyin” saxlanması yanaşmasına üstünlük verən ölkələrin sayı daha çoxdur. Bu məqsədlə, bir qayda olaraq xarici rəqabətdən müdafiə tədbirləri hazırlanır və həyata keçirilir.

ÜTT-nin üzv ölkələrində milli sığorta bazarlarına xaricilərin daxil olmasını məhdudlaşdıran geniş spektrli tədbirlər mövcuddur. Xarici heyət üçün məhduduiyyətlər Avstraliyada, Kanadada, Misirdə, Finlandiyada, İtaliyada, Yunanıstanda, Malayziyada, ABŞ-da və başqa ölkələrdə tətbiq edilir. İcbari sığortanın ayrı-ayrı növlərinin Avstraliyada,

Bolqarıstanda, Kanadada, Çexiyada, Finlandiyada, Slovakiyada, həyat sığortasının isə Koreyada, Bolqarıstanda və digər ölkələrdə xaricilər tərəfindən həyata keçirilməsi qadağan edilmişdir.

Sığorta şirkətlərinin ümumi kapitalında xaricilərin iştirakına ümumi kvota Kanadada, Malayziyada, Misirdə, Tailandda tətbiq edilir. Misirdə, Koreyada, Sloveniyada xarici sığortaçıya lisenziya həmin sığorta xidmətinin iqtisadi baxımdan məqsədə uyğun olub-olmamasına dair keçirilən testin nəticələrindən asılı olaraq verilir.

Hindistan, Braziliya, Çili, İndoneziya və bir sıra digər ÜTT-üzv ölkələr sığorta sahəsində heç bir öhdəlik götürməmiş və sığorta bazarında istənilən məhdudiyətlərin tətbiq edilməsi hüququnu özündə saxlamışdır. ABŞ-ın bir sıra ştatlarında dövlət tabeliyində olan xarici sığorta şirkətlərinin iştirakı məhdudlaşdırılır və digər məhdudiyətlər tətbiq edilir.

Bir çox ölkələr formal olaraq sığorta bazarına maneəsiz daxilolma rejimi həyata keçirənlər də icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən qəbul olunmuş normativ-hüquqi aktlar səviyyəsində maneələr tətbiq edirlər. Bu isə milli sığorta bazarına xaricilərin real olaraq daxil olmasını praktiki olaraq mümkünsüz edir. Bu praktikadan, misal üçün, Almaniyada istifadə olunur.

Digər ölkələrdə olduğu kimi, xarici sığortaçıların Azərbaycanın da milli sığorta bazarına buraxılması şərtlərinə dair qərar strateji xarakter daşıyır. Bu zaman aşağıdakı amillərin nəzərə alınması vacibdir:

1. Dünya maliyyə bazarına inteqrasiyaya və beynəlxalq rəqabətin müsbət nəticələrinə bu sahədə balanslaşdırılmış siyasət nəticəsində nail olmaq mümkündür. Bu zaman nəzərə alınmalıdır ki, müsbət təsir kifayət qədər qısa vaxt ərzində müəyyən səviyyədə sabitləşsə də maliyyə bazarının liberallaşdırılmasının mənfi təsiri ortamüddətli və xüsusilə də uzunmüddətli perspektivdə tədricən artmağa meylli olur.
2. Azərbaycanın sığorta bazarı Ümumi Daxili Məhsulda xüsusi çəkisinə, sığorta xidmətlərinə olan tələbin səviyyəsinə, sığorta əməliyyatlarının həcminə və s. kimi əsas parametrlərinə görə böyük deyil. Bu ilk növbədə, sığorta xidmətləri kifayət qədər inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə əhalinin həyat səviyyəsinin

aşağı olması, çoxlu sayda müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin yaxşı olmaması və həm də sığorta xidmətlərinin istifadəsi sahəsində cəmiyyətdə ənənələrin olmaması ilə bağlıdır.

Azərbaycanın sığorta bazarının inkişaf etmiş ölkələrin sığorta bazarlarının inkişaf səviyyəsinə yaxın gələcəkdə çatmasını gözləmək düzgün olmazdı. Ona görə də milli sığorta bazarının gələcək liberallaşdırılması mərhələlərini müəyyən edən zaman milli sığorta bazarının inkişaf perspektivlərinin nəzərə alınması məqsədəuyğundur.

3. Azərbaycanın sığorta bazarının ayrı-ayrı segmentlərinin inkişaf səviyyəsi də fərqlidir. Ona görə də gələcək liberallaşma şərtlərinin və tempinin müəyyən edilməsi zamanı bu amilin də nəzərə alınması vacibdir.

Sığorta bazarının liberallaşdırılması onun konkret segmenti üzrə ixtisaslaşmış milli sığorta şirkətlərinin rəqabətqabiliyyətinin artımına müvafiq olaraq həyata keçirilməlidir. Bununla yanaşı, liberallaşma passiv rol oynamamalı, öz növbəsində milli sığorta şirkətlərinin inkişafını stimullaşdırmalı və onları sığorta xidmətlərinin keyfiyyətini artırmağa təhrik etməlidir. Liberallaşmanın bu cür fəal rolu onun əvvəlcədən elan edilmiş qrafikə uyğun olaraq mərhələlərlə həyata keçirilməsi nəticəsində mümkündür.

4. Milli sığorta bazarının gələcək inkişafı bu inkişafı stimullaşdıran amillərin müəyyənəndirilməsindən və onların təkmilləşdirilməsindən asılı olacaq. Həmin amillərin ən vacibləri aşağıdakılardır:
 - əhalinin gəlirləri, müəssisə və təşkilatların tədiyyə qabiliyyəti;
 - icbari sığortanın yayılması;
 - sığorta şirkətlərinə inamın artması;
 - əhalinin sığorta savadlılığının yaxşılaşması;
 - müəssisə qarşısında duran vəzifələri həll etmək üçün sığorta alətlərindən istifadə etmək bacarığı.

ÜTT-yə üzvlüyün bir sıra xarici ölkələrin sığorta bazarının inkişafına təsiri də təhlil edilmişdir. Bu təhlil nəticəsində ən çox müşahidə olunan müsbət və mənfi təsirlər ümumiləşdirilmişdir. Ən çox yayılmış aşağıdakı müsbət təsirlər aşkar edilmişdir:

- xarici investorların vəsaitləri hesabına milli sığorta sektorunun həcmnin və kapitallaşmasının artması;
- sığorta infrastrukturunun inkişaf etməsi;
- müasir sığorta texnologiyalarının və “nou-hau”nun istifadə edilməsinin genişlənməsi;
- sığorta xidmətlərinin çeşidliyinin, keyfiyyətinin artırılması və onların göstərilməsi xərclərinin aşağı salınması;
- milli sığorta bazarında rəqabətin güclənməsi və nəticədə milli sığortaçıların fəaliyyətinin intensivləşməsi.

Ən çox rast gəlinən mənfi təsir isə aşağıdakılardır:

- hətta ölkə daxilində yerləşdirildikdə belə hüquqi və fiziki şəxslərin ödənişlərindən formalaşan sığorta ehtiyatları və investisiya vəsaitləri üzərində milli nəzarətin zəifləməsi. Qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etmiş ölkələrdə bu cür maliyyə axınları ÜDM-in təqribən 10 faizini təşkil edir və onları idarə edən xarici sığortaçılar hətta dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinə güclü təsir göstərmək iqtidarında olurlar;
- güclü xarici kapitalın hərdən sığortaya nəzarət üzrə milli orqanlardan da güclü olması. Sığortaya nəzarət sisteminin təkmil olmadığı ölkələrdə bu təhlükə daha yüksəkdir;
- bütövlükdə sığorta bazarında və ya onun ayrı-ayrı seqmentlərində xaricilərin hökmran mövqə tutması nəticəsində dövlətin sosial siyasətdə sığorta mexanizmindən istifadə imkanlarının məhdudlaşması;
- böyük xarici sığortaçıların ekspansiyasının çox vaxt qiymət dempinqi ilə müşayiət olunması. Nəticədə milli sığortaçıların dayanıqlılığı sarsılır və ayrı-ayrı sığorta

seçmələrində xarici sığortanın inhisarçı vəziyyətinin formalaşmasına real şərait yaranır;

- dünya maliyyə bazarında baş verən maliyyə spekulyasiyalarına məruz qalma ehtimalının artması.

NƏTİCƏ

ÜTT-yə üzvlük bu təşkilata üzv olmaq istəyən hər bir ölkənin bir çox sahələrdə öz üzərinə götürmək istədiyi öhdəliklərə dair üzv ölkələrlə apardığı danışıqlar prosesindən keçir. Belə sahələrdən biri də xidmət sektorudur. Xidmət sektorunun tənzimlənməsi mallarda olduğu kimi gömrük rüsumları ilə deyil, bu və ya digər tənzimləyici tədbirləri özündə ehtiva edən normativ-hüquqi sənədlər vasitəsilə həyata keçirilir. Ona görə də xidmətlər üzrə öhdəliklər ilk növbədə bu sahə üzrə mövcud qanunvericiliyin ÜTT tələblərinə uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Göstərilən uyğunlaşma prosesinin bütövlükdə xidmətlər sektorunun, o cümlədən onun ayrı-ayrı seqmentlərinin mövcud durumu və gələcək inkişaf perspektivləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur.

Azərbaycanın xidmətlər bazarı kifayət qədər liberaldır. Vacib əhəmiyyət kəsb edən azsaylı xidmət sahələrində isə hələ də mövcud olan məhdudiyyətlər ölkədə həyata həyata keçirilən iqtisadi siyasətlə bağlıdır. Buna baxmayaraq, gələcəkdə xidmətlər bazarının müvafiq seqmentləri inkişaf etdikcə bu sahədəki məhdudiyyətlərin bir hissəsinin ləğv edilməsi də istisna edilmir. Bütövlükdə, Azərbaycanın milli xidmətlər bazarının liberallaşdırılması istiqamətləri stimullaşdırıcı tədbirlərlə, onun tempi isə həmin tədbirlərin real səmərə təmin etməsi üçün zəruri olan müddətilə uzlaşdırılmalıdır.

QAYNAQLAR

1. WT/ACC/SPEC/AZE/2/Rev.1., 28 February 2006.
2. WT/ACC/SPEC/AZE/3/Rev.8., 14 October 2004.
3. A positive agenda for developing countries: issues for future trade negotiations., UN, 2000. – 508p.
4. WTO accession and sustainable development: post-soviet countries assess perspectives., Moscow, 2003. – 99p.
5. Trade Finance: A legal guide for cross-border transactions., Geneva: ITC, 2003. - 373p.
6. WTO. “Information to be provided on policy measures affecting trade in services”. WT/ ACC/5. 31 October 1996.
7. ÖNKTAD. Pozitivnaə povestka dnə dlə razvivaöhixsə stran: problematika buduhix torqovix pereqovorov. UNCTAD /ITCD/TSB/ 10.2000.
8. www.nba.az
9. www.maliyye.gov.az
10. www.wto.ru

Redaksiya heyəti:

Heydər Babayev (sədr)
Mikayıl Cabbarov (sədr müavini)
Vaqif Rüstəmov
Səməd Bəşirli
Ədalət Muradov
İqor Kavass

*ÜTT-yə ÜZV OLMA
NƏŞRLƏRİN SERİYASI
AZƏRBAYCAN VƏ ÜTT
XİDMƏTLƏR*

Ə. J. Muradov
– İqtisad Elmləri Doktoru, Professor

Kağız formatı: 60x84 1/16
Həjmi: 2,25 ç.v.; Sifariş: 000; Sayı: 1000

"Teymur Poliqraf" MMJ-nin
mətbəəsində çap olmuşdur.
Ünvan: İ.Məmmədov küçəsi, 1059;
Tel.: 418-68-25